

УДК 94(477.4)«1914/1917»:[642.15+656.815.3]

Герасимов Т. Ю., кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та культури України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна, Вінниця), [timger84@gmail.com](mailto:timger84@gmail.com)

Герасимов Т. Ю., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории и культуры Украины, Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского (Украина, Винница), [timger84@gmail.com](mailto:timger84@gmail.com).

Gerasimov T. Yu., a candidate of historic sciences, a doctoral student of History and culture of Ukraine department of Vinnytsia State Pedagogical University after Mykhailo Kotsyubynskiy (Ukraine, Vinnitsa), [timger84@gmail.com](mailto:timger84@gmail.com)

**Вплив Першої світової війни на телефонний і поштовий зв'язок:  
соціальний аспект (на прикладі міст Правобережної України)**

*У статті автор висвітлив особливості функціонування телефону і пошти в містах Правобережної України в 1914 – 1917 рр. та його вплив на міську повсякденність. Розглянуто заходи влади, спрямовані на встановлення контролю за засобами зв'язку.*

*З'ясовано, що із початком війни зростає потреба у вдосконаленні телефонного зв'язку в містах регіону. На заваді розширення телефонних мереж стала нестача матеріалів та устаткування, а також кваліфікованого персоналу. Водночас різко збільшилося навантаження на пошту через необхідність спілкування між тиловим населенням та мобілізованими до армії.*

*Автор дійшов висновку, що впродовж Першої світової війни якість телефонного та поштового зв'язку в Правобережних містах була досить низькою, що зумовлювалося економічними чинниками та військовою цензурою.*

*Все це негативно позначалося на психоемоційному стані користувачів, підсилюючи соціальну напругу в міському середовищі.*

*Ключові слова: зв'язок, пошта, телефон, Перша світова війна, міста, Правобережна Україна.*

**Влияние Первой мировой войны на телефонную и почтовую связь: социальный аспект (на примере городов Правобережной Украины)**

*В статье автор осветил особенности функционирования телефона и почты в городах Правобережной Украины в 1914 – 1917 гг. и его влияние на городскую повседневность. Рассмотрены меры властей, направленные на установление контроля над средствами связи.*

*Доказано, что с началом войны возросла потребность в совершенствовании телефонной связи в городах региона. На пути расширения телефонных сетей стала нехватка материалов и оборудования, а также квалифицированного персонала. В то же время резко увеличилась нагрузка на почту из-за необходимости общения между тыловым населением и мобилизованными в армию.*

*Автор пришел к выводу, что в течение Первой мировой войны качество телефонной и почтовой связи в Правобережных городах была довольно низкой, что обуславливалось экономическими факторами и военной цензурой. Все это негативно сказывалось на психоэмоциональном состоянии пользователей, усиливая социальную напряженность в городской среде.*

*Ключевые слова: связь, почта, телефон, Первая мировая война, города, Правобережная Украина.*

**The influence of the First World War on telephone and mail communication: Social aspect (the examples are the Right-bank Ukraine towns).**

*The peculiarities of telephone and mail function in the Right-bank Ukraine towns in 1914-1917 and their influence on town daily life are elucidated by the author in the article. The measures of the powers directed to control set of communication means are examined.*

*The necessity of telephone communication improvement in the region towns is proved to increase. The shortage of materials, equipment and qualified staff took place on the way of telephone nets expansion. At the same time the mail loading increased abruptly because of communication necessity between rear population and those mobilized to the army.*

*The author came to a conclusion that during the First World War the quality of telephone and mail communication in towns was too poor. It was conditioned by economical factors and military censorship. All this affected psychoemotional state of users increasing social tension in town surroundings.*

*Key words: communication, mail, telephone, the First World War, town, the Right-bank Ukraine.*

З перших місяців світової війни влада в Російській імперії намагалася встановити контроль над інформаційним простором держави, активізувавши роботу спецслужб та органів правопорядку з метою недопущення поширення чуток, дезінформації, відомостей про розташування військ тощо. На повну потужність запрацювала військова цензура. Внаслідок того такі засоби зв'язку, як телефон та пошта, стали для воюючого царського режиму об'єктами підвищеного інтересу.

В українській історіографії проблематика функціонування засобів зв'язку в містах у 1914 – 1917 рр. частково висвітлена в працях істориків, які

досліджують діяльність царських спецорганів О. Кирієнка [1], М. Щербак [2], О. Ярмиш [3], а також у науковому доробку дослідниці історії повсякденності О. Вільшанської [4].

В цій невеликій розвідці ми спробуємо з'ясувати, наскільки Перша світова війна позначилася на здатності мешканців міст задовольняти свої комунікаційні потреби за допомогою телефонного та поштового зв'язку. За джерельну основу нами взято матеріали з місцевих газет досліджуваного періоду.

Після вступу Росії у війну в особливому становищі опинився телефонний зв'язок. З одного боку, поставала нагальна необхідність надалі будувати та вдосконалювати комунікаційні лінії з метою прискорення роботи традиційно неповороткого бюрократичного апарату, а з іншого – не допускати витік шкідливої для державної безпеки інформації. З метою забезпечення останнього 18 лютого 1915 р. були заборонені телефонні розмови німецькою, угорською та турецькою мовами. За виконанням мали стежити телефоністки, а про порушників повідомляти [4,с.157]. Цікаво, що після оприлюднення відповідного розпорядження головний поліцмейстер Вінниці вирішив перевершити своє начальство, віддавши наказ додати до заборонених мов у місті та повіті ще й єврейську [5,с.463].

Однак навряд чи «мовне питання» завдавало якогось клопоту пересічному телефонному користувачеві, якому й без того доводилося запасатися терпінням, аби провести бажану розмову. Одним із яскравих підтверджень того слугувала так звана «телефонна реформа», розпочата в Києві в жовтні 1914 р., через місяць після впровадження податку на телефони – 10 руб. з кожного апарату [6, с. 276]. Вона полягала в переведенні абонентів зі старої станції на нову, обладнану вдосконаленими комутаторами [7,с.4]. Нововведення одразу ж

спричинило чимало незручностей для більшої частини киян. Під час виклику номеру стара телефонна станція переключала на нову, де рідко кому вдавалося почути відповідь із першої спроби [8,с.2].

Восени 1915 р. за ініціативою житомирського міського голови І. Доманевського в усіх кімнатах членів міської управи були встановлені внутрішні телефони [9,с.3].

Неабияку активність у розбудові телефонних мереж проявляла Вінниця, де у вересні-жовтні 1915 р. мешканці міста отримали можливість телефонувати до Ямполь [10,с.3] та Літина [11,с.2]. Паралельно було розпочато роботи із прокладення підземного телефонного кабелю по Миколаївському проспекту [12,с.2]. Не варто забувати, що зв'язківці працювали в умовах труднощів з отриманням матеріалів. Влітку 1916 р. відсутність лінійного дроту змусила вінницького інженера Фазли клопотати перед начальником Кишинівського поштово-телеграфного округу (Подільська губернія входила до його складу) про отримання дозволу на припинення підключень нових абонентів, крім тих, хто надав би відповідний матеріал [13,с.2].

Нажаль, у тій же Вінниці якість телефонного зв'язку залишала бажати кращого. Насамперед ішлося про незадовільну роботу телефоністок, до обов'язків яких входило забезпечення з'єднання між абонентами. В одному з номерів газети «Юго-Западный край» було зображено страждання жінки, яка понад 20 разів намагалася додзвонитися по телефону до станції з дуже важливого питання. Навіть після того, як їй це вдалося, вона не могла заспокоїтися й плакала «сльозами безсилля», говорячи про свою ненависть до телефоністок, а також те, що «за 75 руб. на рік заслуга телефону в тому, що він доводив її до несамовитості й божевілля» [14,с.2]. Мабуть, не випадково в

іншому номері того ж часопису писалося: «Число душевно-хворих збільшується завдяки нашому телефону! Це достовірно відомо» [15,с.2].

В лютому 1916 р. на адресу черкаської міської думи постійно надходили скарги від городян про незадовільну роботу місцевої телефонної мережі. Вони заявляли, що на виклики по телефонну їм доводиться чекати цілими годинами через недостатню кількість персоналу на станції [16,арк.81].

З початком воєнних дій значно збільшилося навантаження на пошту. Запроваджувалися нові правила з листування із фронтовиками, відповідно до яких на конвертах мало бути зазначено: «в діючу армію», далі – назва частини, ім'я та прізвище адресата. Вказувати відомості стосовно місцезнаходження військової частини або армії заборонялося [5,с.463]. Разом із тим у листопаді 1914 р. встановлювався прийом посилок та листів на ім'я російських військовополонених у Німеччині та Австро-Угорщині. При тому з посилок малої ваги поштовий збір не сплачувався [17,с.4].

Після завоювання російськими військами Галичини й Буковини виникла проблема з перепискою із тамтешнім населенням, оскільки на окупованих територіях поштово-телеграфні заклади деякий час не функціонували. Тому восени 1914 р. у кам'янецькій газеті «Подолія» було надруковано оголошення про можливість відправлення кореспонденції за внутрішнім тарифом до спеціальних пунктів, розташованих у Волочиську та Новоселиці [18,с.1].

Усі листи на фронт та з фронту піддавалися цензуруванню. 15 березня 1915 р. начальник Головного управління пошт та телеграфів офіційно заборонив пересилання поштових карток із зображеннями глав воюючих з Росією держав та членів їхніх родин [19,с.3]. Щодо самих їхніх підданих встановлювався жорсткий контроль. Вони були зобов'язані здавати всю свою

кореспонденцію в місцеву поліцію, з подальшим передаванням до військової цензури. Лише після перевірки останньої листи направлялися до поштових відділень [20,с.2]. На початку лютого 1916 р. було суворо заборонено перевезення кореспонденції поза поштою [21,с.2], а в червні того року – тримати поштових голубів без дозволу штабу Київського військового округу [22,с.3].

Попри всі заходи, можливості влади для перевірки листування, потік якого був величезним, виглядали дуже обмеженими. Так, наприклад, за встановленими статистичними даними, до Бердичівської поштово-телеграфної контори за добу надходило до шести з половиною тисяч листів, із котрих протягом дня цензор переглядав не більше двохсот, що свідчило про вибірковість самої процедури перлюстрації приватної кореспонденції [1,с.111]. З не меншою напругою працювала пошта у Вінниці, у відділеннях якої зазвичай було велелюдно. Втомлювалися як відвідувачі, так і самі працівники. Останнім іноді доводилося працювати допізна [23,с.2]. Робота поштових відділень ускладнювалася й через перебої на залізниці, внаслідок чого величезна маса товару відправлялася поштою [24,с.3].

Необхідність своєчасного пересилання урядових та приватних ділових поштових відправлень змусило МВС 30 листопада 1915 р. видати спеціальну постанову, відповідно до якої мали знищуватись оплачені за бандерольною таксою візитні та вітальні картки [25,с.463].

Нестача та дорожня паперу позначилася на зовнішньому вигляді листів, які писали на маленьких, щільно списаних аркушиках, із використанням полів [5,с.463]. Окрім того, починаючи з 1916 р. городяни досить часто

використовували замість конвертів газетний папір. Адреси записувалися на ярликах з білого паперу, приклеєних до оболонки [26,с.3].

Воєнне лихоліття призвело до зростання соціальної ролі листоноші, на появу якого з боязким нетерпінням очікували сотні тисяч городян Правобережної України. Ось що з того приводу на початку 1916 р. написав один із авторів київської «Южной копейки»: «І кожний день – вранці та ввечері центром міста та його околицями – Печерськом, Звіринцем, Деміївкою, Шулявкою, Подолом та Лук'янівкою – йде поштар зі шкіряною сумкою, перекинutoю через плече. З тією сумкою, в якій він, як добрий геній, несе близьким та рідним новини від синів, батьків, братів та чоловіків, що пішли захищати Батьківщину від грізного ворога» [27,с.2].

Таким чином, на прикладі міст Правобережної України чітко простежується зростання ролі телефонного і поштового зв'язку в житті суспільства в 1914 – 1917 рр., що, однак, не супроводжувалося покращенням якості надання відповідних послуг. Розширення телефонних мереж ускладнювалося нестачею матеріалів та кваліфікованих працівників, а низький рівень зв'язку негативним чином позначався на психоемоційному стані користувачів. Із величезним навантаженням працювали поштові відділення, що слугували засобом спілкування між тилом та фронтом, та за яким активно намагалися стежити органи військової цензури.

### **Список використаних джерел**

1. Кириєнко О. Ю. Приватна кореспонденція в полі зору російської військової цензури (1914–1918 рр.) / О. Ю. Кириєнко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: 36. наук. пр. – 2009. – Вип. 16. – С. 108–114.
- 2.

Щербак М. Г. Каральні органи царизму наприкінці XIX — на початку XX ст. / М. Г. Щербак // Історія України. — 1999. — № 4. — С. 10–12.

3. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX — на початку XX ст.: Монографія. / О. Н. Ярмиш. — Х., 2001. — 246 с.

4. Вільшанська О. Л. Суспільні настрої в Україні під час Першої світової війни / О. Л. Вільшанська // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. XXIII. — К.: Інститут історії України, 2014. — С. 152–162.

5. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. — К.: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. — 784 с.

6. Авербах О. И. Законодательные акты, вызванные войной 1914–1915 гг. Том 1. — Петроград: Типография Петроградского товарищества печатного и издательского дела «Труд», 1916. — 729 с.

7. Телефонная реформа // Киев. — 1914. — 5 октября. — С. 4.

8. Телефонные неурядицы // Киевская мысль. — 1914. — 17 ноября. — С. 2.

9. Внутренние телефоны // Жизнь Волыни. — 1915. — 5 ноября. — С. 3.

10. Сегодня открывается телефонное сообщение... // Юго-Западный край. — 1915. — 29 августа. — С. 3.

11. Винницкая городская телефонная сеть... // Юго-Западный край. — 1915. — 30 сентября. — С. 2.

12. Вчера в Виннице было приступлено... // Юго-Западный край. — 1915. — 4 октября. — С. 2.

13. Контрагент Винницкой телефонной сети... // Юго-Западный край. — 1916. — 6 июля. — С. 2.

14. Винницкие картинки // Юго-Западный край. — 1915. — 20 марта. — С. 2.

15. Обыватель / Вопросы дня // Юго-Западный край. – 1915. – 25 июня. – С. 2.
16. Державний архів Київської області. – Ф. 9. – Оп. 32. – Спр. 24. – 462 арк.
17. Во всех почтовых учреждениях... // Подолія. – 1914. – 7 ноября. – С. 4.
18. К сведению // Подолія. – 1914. – 24 сентября. – С. 1.
19. Начальник Главного Управления почт и телеграфов... // Юго-Западный край. – 1915. – 6 марта. – С. 3.
20. Главной военно-цензурной комиссией... // Юго-Западный край. – 1916. – 29 октября. – С. 2.
21. Г. Подольский Губернатор... // Юго-Западный край. – 1916. – 29 января. – С. 2.
22. Главным начальником... // Подолянин. – 1916. – 27 мая. – С. 3.
23. Винницкие картинки // Юго-Западный край. – 1915. – 2 июля. – С. 2.
24. В настоящее время... // Юго-Западный край. – 1916. – 30 ноября. – С. 3.
25. Начальник Винницкой почтово-телеграфной конторы... // Юго-Западный край. – 1915. – 8 декабря. – С. 2.
26. Бумажный голод и почта // Южная копейка. – 1916. – 30 июня. – С. 3.
27. Юрзу / Киевские негативы // Южная копейка. – 1916. – 8 января. – С. 2.

## References

1. Kyriyenko O. Yu. Pryvatna korespondentsiya v poli zoru rosiys'koyi viys'kovoyi tsenzury (1914–1918 rr.) / O. Yu. Kyriyenko // Problemy istoriyi Ukrayiny KhIKh – pochatku KhKh st.: Zb. nauk. pr. – 2009. – Vyp. 16. – S. 108–114.

2. Shcherbak M. H. Karal'ni orhany tsaryzmu naprykintsi KhIKh — na pochatku KhKh st. / M. H. Shcherbak // Istoriya Ukrayiny. — 1999. — № 4. — S. 10–12.
3. Yarmysh O. N. Karal'nyy aparat samodержavstva v Ukrayini v kintsi KhIKh — na pochatku KhKh st.: Monohrafiya. / O. N. Yarmysh. — Kh., 2001. — 246 s.
4. Vil'shans'ka O. L. Suspil'ni nastroyi v Ukrayini pid chas Pershoyi svitovoyi viyny / O. L. Vil'shans'ka // Problemy istoriyi Ukrayiny KhIKh — pochatku KhKh st. — Vyp. KhXIII. — K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2014. — S. 152–162.
5. Velyka viyna 1914–1918 rr. i Ukrayina. — K.: TOB «Vydavnytstvo “KLIO”», 2013. — 784 s.
6. Averbah O. I. Zakonodatelnyie aktyi, vyizvannyie voynoy 1914–1915 gg. Tom 1. — Petrograd: Tipografiya Petrogradskogo tovarischestva pechatnogo i izdatelskogo dela «Trud», 1916. — 729 s.
7. Telefonnaya reforma // Kiev. — 1914. — 5 oktyabrya. — S. 4.
8. Telefonnyie neuryaditsyi // Kievskaya myisl. — 1914. — 17 noyabrya. — S. 2.
9. Vnutrennie telefony // Zhizn Volyini. — 1915. — 5 noyabrya. — S. 3.
10. Segodnya otkryivaetsya telefonnoe soobschenie... // Yugo-Zapadnyiy kray. — 1915. — 29 avgusta. — S. 3.
11. Vinnitskaya gorodskaya telefonnaya set... // Yugo-Zapadnyiy kray. — 1915. — 30 sentyabrya. — S. 2.
12. Vchera v Vinnitse bylo pristupleno... // Yugo-Zapadnyiy kray. — 1915. — 4 oktyabrya. — S. 2.
13. Kontragent Vinnitskoy telefonnoy seti... // Yugo-Zapadnyiy kray. — 1916. — 6 iyulya. — S. 2.
14. Vinnitskie kartinki // Yugo-Zapadnyiy kray. — 1915. — 20 marta. — S. 2.

15. Obyivatel / Voprosyi dnya // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1915. – 25 iyunya. – S. 2.
16. Derzhavnyy arkhiv Kyyivs'koyi oblasti. – F. 9. – Op. 32. – Spr. 24. – 462 ark.
17. Vo vseh pochtovyih uchrezhdeniyah... // PodolIya. – 1914. – 7 noyabrya. – S. 4.
18. K svedeniyu // PodolIya. – 1914. – 24 sentyabrya. – S. 1.
19. Nachalnik Glavnogo Upravleniya pocht i telegrafov... // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1915. – 6 marta. – S. 3.
20. Glavnoy voenno-tsenzurnoy komissiey... // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1916. – 29 oktyabrya. – S. 2.
21. G. Podolskiy Gubernator... // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1916. – 29 yanvarya. – S. 2.
22. Glavnyim nachalnikom... // Podolyanin. – 1916. – 27 maya. – S. 3.
23. Vinnitskie kartinki // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1915. – 2 iyulya. – S. 2.
24. V nastoyashee vremya... // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1916. – 30 noyabrya. – S. 3.
25. Nachalnik Vinnitskoy pochtovo-telegrafnoy kontoryi... // Yugo-Zapadnyiy kray. – 1915. – 8 dekabrya. – S. 2.
26. Bumazhnyiy golod i pocht a // Yuzhnaya kopeyka. – 1916. – 30 iyunya. – S. 3.
27. Yurzu / Kievskie negativyi // Yuzhnaya kopeyka. – 1916. – 8 yanvarya. – S. 2.